

ALİ EKREM'İN DÂRÜLFÜNÛN'DA EDEBİYAT DERSLERİNDE HALİT ZİYA NESRİ ÜZERİNE TENKİTLERİ

Öz: Ali Ekrem Bolayır, Türk siyaset ve bürokrasisi içerisinde uzun yıllar hizmet etmenin yanı sıra hem nazım hem de nesir türünde eserler vermiş bir münevverdir. Namık Kemal'in oğlu olması dolayısıyla erken yaşta siyaset, bürokrasi ve edebiyat çevreleriyle tanışan Ali Ekrem, aynı zamanda sahip olduğu kültürel birikim sayesinde Dârülfünûn'da edebiyat dersleri de vermiş bir müderristir. Dârülfünûn'daki müderrisliği süresince edebiyatın teorik yönüyle ilgilenen Ali Ekrem, derslerinde döneminin ünlü ediplerini de müspet ve menfi yönleriyle incelemiştir. Nitekim Dârülfünûn'daki birinci sene ders notlarından oluşan *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* (1330-1331)'nde üzerinde durduğu yazarlardan biri de Halit Ziya Uşaklıgil'dir. Halit Ziya, Türk edebiyatına nesir türünde getirmiş olduğu yenilikler dolayısıyla *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nin nesir bölümünde önemli bir yer teşkil etmektedir. Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nde Halit Ziya'ya yönelik eleştirilerini dile getirirken Türk edebiyatına katkılarını ise göz ardı etmemiştir. Bu çalışmada *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* hakkında bilgi verildikten sonra Ali Ekrem'in Halit Ziya nesrine; kelimeler, terkipler, mürekkep fiiller ve cümleler bağlamında eleştirileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali Ekrem Bolayır, Dârülfünûn, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*, Halit Ziya, Nesir, Eleştiri.

Ali Ekrem's Criticism on Halit Ziya's Prose in Darulfunun Literature Lectures

Abstract: Besides serving in Turkish politics and bureaucracy for many years, Ali Ekrem Bolayır is an intellectual who produced works in both verse and prose. Ali Ekrem, who met politics, bureaucracy and literary circles at an early age due to being the son of Namık Kemal, was a professor who also taught the history of literature at Darulfunun thanks to his cultural background. Being interested in the theoretical aspects of literature during his teaching at Darulfunun, Ali Ekrem discussed the famous authors of his period with their positive and negative aspects in his lectures. In fact, Halit Ziya Uşaklıgil is one of the writers he focuses on in Literature Lectures in Darulfunun (1330-1331) which includes the first year lecture notes. Since Halit Ziya brought some novelties to Turkish Literature in terms of prose, he was analyzed a lot in the prose part of the lecture. While Ali Ekrem expresses his criticism on Halit Ziya in the Literature Lectures in Darulfunun, he did not disregard Halit Ziya's contributions to Turkish literature. In this study, after giving information about Literature Lectures in Darulfunun, Ali Ekrem's criticism on Halit Ziya's prose is discussed in the context of words, compositions, compound verbs and sentences.

Keywords: Ali Ekrem Bolayır, Darulfunun, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*, Halit Ziya, Prose, Criticism.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
52. SAYI / VOLUME
2022-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Arş. Gör. Dr.
Seçkin ÖZKAN

Kütahya Dumlupınar Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

seckin.ozkan@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8944-1264

Gönderim Tarihi

Received
28.09.2022

Kabul Tarihi

Accepted
15.11.2022

Atf

Citation

Özkan, Seçkin. "Ali Ekrem'in Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri'nde Halit Ziya Nesri Üzerine Tenkitleri." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 52, 2022, ss. 133-154.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Ali Ekrem Bolayır, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde yaşamış; sosyokültürel değişimlere şahit olmuş; bürokrat, edip ve müderristir. Ailesinin eğitimi hususunda hassas davrandığı Ali Ekrem, babası Namık Kemal'in sürgünlüğü sırasında eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Bu kararın ardında ise Namık Kemal'in tutuklanmasından sonra Ali Ekrem'in okulda ağzından bir şeyler kaçırmaması sonucunda dedesi Mustafa Âsım Bey'in başının derde girebileceği endişesi vardır (Özgül 59). Nitekim hocalardan özel ders alarak yetiştirilen Ali Ekrem, sonrasında Mâbeyn'e "rütbe-i sâni" ile memur tayin edilmiştir (Parlatır 5). On sekiz yıl bu görevde kalan Ali Ekrem, devamında Kudüs Mutasarrıflığı, Beyrut ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid Valiliği görevlerini yürütmüştür. Ali Ekrem çalkantılı bürokrasi hayatı ile ilgili olarak şunları nakleder:

Resmî tercüme halimi anlatırken Mâbeyn Kâtipliği'nde kalmıştık. Ben orada tam on sekiz sene bulunduktan sonra emsâlim misilli Kudüs Mutasarrıflığı'na tâyin olundum. Emsâlimden bir farkım varsa sûret-i zâhirede taltîfen, hakikat-i hâlde henüz ledünniyâtını (içyüzünü) izhâra (göstermeye) kendimi salâhiyetdâr ad-dedemediğim bir jurnal netîcesinde teb'iden gönderildim. İki seneden ziyâde mutasarrıflık ettim. Meşrûtiyet ben orada iken ilân olundu. Aradan yirmi gün geçmeden Beyrut'a vâli tâyin edildim. Orada iki gün kaldım. Meşrûtiyet taşkınlıklarına tahammül edemeyerek istifâ ettim, İstanbul'a geldim. Galibâ yine teb'idime lüzum görüldü. Cezâir-i Bahr-i Sefid Vâliliği'ne tâyin olundum. Orada tam bir sene kaldım. Bu sefer de İttihadçılar vâlilikten İstanbul'a teb'idime lüzum gördüler. İşte Dârülfünûn hocalığı bu ifisâlden sonra başlar (Özgül 431).

Ali Ekrem, siyaset ve bürokrasi ortamında yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen edebiyatla bağıni koparmamıştır. Erken yaşta edebiyatla ilgilenmeye başlayan Ali Ekrem, ilk şiir denemelerini *Mirsad* ve *Resimli Gazete*'de yayımlamıştır. Daha sonra *Maârif*, *Ma'lûmât*, *Servet-i Fünûn* ve *Musavver Ma'lûmât* mecmualarında yazmıştır. Mâbeyn'de görevli olması nedeniyle yazılarında önce İlham¹, sonrasında ise A (yın) Nadir² müstearını kullanmıştır. Hüseyin Cahit o dönem müstear isim kullanılmasıyla ilgili şu açıklamayı yapar:

Servet-i Fünûn'a yazarlar arasında iki mabeyn kâtibi de vardı. Bu memurlukları, onları, takma ad kullanmaya zorlamıştı. "A. Nadir" Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey'in, "H. Nazım" da Reşit Bey'in imzalarıydı. Servet-i Fünûn'un öteki edebiyatçıları gazeteye sık sık geldikleri halde bu kişiler gene memurlukları dolaşısıyla Servet-i Fünûn toplantılarına pek az uğrayabiliyorlardı (150-151).

¹ *Mirsad* Mecmuası'ndaki ilk şiiri "Kumru" İlham müstearıyla çıkmıştır (Özgül 311).

² Arkadaşlarımdan Reşid Bey'in de muâvenetini musırrâne (yardımını ısrarla) talep ediyordu. Bir değil, iki Mâbeyn Kâtibi olacaktık Mesele çok şâyân-ı endişe! Bir meclis-i meşveret akdine lüzûm gördüm. Ubeydullah'ı, İzmirî Ali Şefik'ı çağırđım. İkisi de beni teşvik ettiler. Yalnız Safâ'nın pek ziyâde işâa olduğu (duyurduğu) (İlham) nâm-ı müsteârını (takma adını) bırakmak lâzım geleceğini söylediler. "Ne diyelim" dedim. Şefik: "Şemseddin, Bahâeddin gibi birşey ..." deyince isyân ettim. "O hâlde sen nâdirü'l-vücüd bir zâtsın, gel, adın Nâdir olsun! Nazar-ı dikkati celbetmez, başına da Ali isminin A(yın)ını ilâve edersin, olur gider" dedi. Ubeydullah bunu tasdik edince, biz A. Nadir olduk (Özgül 427).

Hüseyin Cahit'in de bahsettiği üzere Servet-i Fünûn'da yazan memurların müstear kullanması dönemin siyasi şartlarından dolayı elzemdir. Öyle ki Ali Ekrem Mabeyn'deki memurluğu süresince “On sekiz sene Yıldız'da göz hapsinde kaldım” (*Rûh-ı Kemâl* 33) ifadesini kullanır. Ali Ekrem, hem bürokrasi hem de edebiyat sahasında yaşanan bu çalkantılı süreçlerin bir benzerini Dârülfünûn'daki müderrisliği esnasında da yaşar.

Dârülfünûn ve Müderris Ali Ekrem

Osmanlı'nın Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesiyle öncelikle askerî alanda olmak üzere çeşitli alanlarda modernleşme atılımları başlamıştır. Nitekim modernleşme çalışmaları sanayi, eğitim, ekonomi, maliye ve idarî alanlara doğru genişlemiştir. Özellikle 1800'lerin ilk yarısından itibaren sanayi alanında başlayan atılımlar sonucunda mühendis, mimar, jeolog, veteriner gibi meslek gruplarına ihtiyaç hâsıl olmuştur. Osmanlı bürokrasisi bu ihtiyaçları giderebilmek için ya yurtdışından uzmanlar getirmekte ya eğitim alması için öğrencileri yurtdışına göndermekte ya da modern eğitim kurumları açmaktadır. Bu çözüm yolları göz önünde bulundurulduğunda ise Dârülfünûn açma isteğinin altında yatan sebepler; dışarıya olan ihtiyacı azaltmak ve yurtdışına öğrenci gönderilmesi uygulamasını sonlandırmaktır (Demirtaş 55). Nitekim 1845'te ulema, asker ve bürokrat üyelerden oluşan Meclis-i Muvakkat adında bir komisyon kurulur. Bu komisyonun hazırladığı layihada ilk defa “Dârülfünûn”dan bahsedilir. Akabinde Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek 19 Şubat 1846 tarihli mazbatada Dârülfünûn'un “malumatlı bendegân yetiştirmek amaçlı” kurulmasına karar verilir (Selçuk 12). Kurulma fikrinin belirmesinden yaklaşık yarım asırlık bir süre sonra 12 Temmuz 1900'de Dârülfünûn, devlet erkânının katılımıyla Mekteb-i Mülkiye binası içerisinde açılmıştır (Selçuk 24).

1900-1901 eğitim yılında ise Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm Tabîiye ve Riyaziye ile Ali Ekrem'in de ders verdiği Edebiyat Şubeleri eğitime başlamıştır. Mekteb-i Mülkiye müdürü Recai Efendi aynı zamanda Dârülfünûn müdürü olarak görev yapmaktadır. Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Fünûn şubeleri idarî olarak birleştirilirken Edebiyat Şubesi müstakil olarak yönetilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla ülke genelinde yaşanan değişim ve dönüşüm eğitim kurumlarına da sirayet etmiştir. Edebiyat şubesindeki yönetim ve işleyiş de üç dört sene içerisinde değişime uğramıştır. Ulûm-ı Âliye-i Diniye ve Edebiyat şubesi idarî olarak birleştirilir. Edebiyat Şubesi'nin iki yıllık eğitim süresi ise üç yıla çıkartılır. Ayrıca Dârülfünûn-ı Şahane ismi II. Abdülhamid'i hatırlattığı gerekçesiyle terk edilerek yerine Dârülfünûn-ı Osmanî ismi kullanılmaya başlanmıştır (Selçuk 53). Nitekim Ali Ekrem'in 1914'teki Dârülfünûn'a atanma belgesinde de Dârülfünûn-ı Osmanî ibaresi kullanılmıştır.³ II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'den yedi gün sonra 30 Ağustos 1908'de Cezâyir Bahr-ı Sefîd Valiliği'ne tayin edilen Ali Ekrem, bir yıl

³ Bkz: Ek-1. (Taha Toros Arşivi 001636257019). <https://openaccess.marmara.edu.tr/serve/api/core/bitstreams/87087d34-e5c0-4617-9473-c6e29a4accd1/content>. (Erişim Tarihi: 20.09.2022).

sonra hakkında çıkarılan emre itaatsizlik, rüşvet yeme gibi asılsız iddialar nedeniyle, tensikat komisyonu tarafından görevden alınır (Demiryürek 15).⁴ Rodos'tan İstanbul'a dönen Ali Ekrem, Tevfik Fikret'in işlerinin yoğunluğu nedeniyle boşalan Dârülfünûn müderrisliği görevine (BOA 1148) Mehmet Âkif'in ısrarı ve uğraşlarıyla atanır⁵ (Özgül 430). Ali Ekrem, Cezâyir Bahr-ı Sefîd Valiliği sonrasında Dârülfünûn'a atanmasıyla ilgili şu açıklamaları yapar:

326 sene-i mâliyyesinde. Târih-i edebiyat muallimliği münhaldi. Mehmed Âkif meclis-i müderrisinde beni teklif eder, nasılsa ekseriyet kazanırım. Bizi târih-i edebiyat müderrisliğine tâyin ederler, kabûl etmek istemedim. İsrâr ettiler. Sûret-i mahsûsada tavaggul etmediğim târih-i edebiyat bana pek ağır geliyordu. Fakat redde imkân bulamadım. Epey uzun bir zaman bu ders ile bocaladıktan sonra edebiyat hocalığına naklolundum. Dârülfünûn için Lisân-ı Nazım ve Lisân-ı Nesir unvanlı iki kitap yazdım. Üçüncü kitabım olan Mesâlik-i Edebiyye'yi yazarken ikinci defa olarak Cezâir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne tayin olundum⁶ (Özgül 430).

Ali Ekrem, Şubat 1909'da başladığı Dârülfünûn müderrisliği görevini 25 Ağustos 1912'ye kadar sürdürür. Bu süre zarfında Mekteb-i Sultanî'de de ders veren Ali Ekrem, ayrıca öğretmenlik sınavlarında da memurluk görevi üstlenmiştir. Temmuz 1912'de Katırcıoğlu Gazî Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazam olmasıyla baba dostu Hüseyin Hilmi Paşa, Adliye Nezareti'ne getirilir. Hüseyin Hilmi Paşa her ne kadar Ali Ekrem'i Konya Valiliği'ne tavsiye etmiş olsa da sadrazam bu teklifi reddeder ve onu yeniden Cezâyir Bahr-ı Sefîd Valiliği'ne görevlendirir (İnal 1813-1814). Balkan harbinde, Yunanlılar 20 Aralık 1912'de valilik merkezi Midilli'yi işgal edince Ali Ekrem esir düşer ve Atina'ya götürülerek bir hafta gözetiminde tutulur. Sonrasında İstanbul'a dönen Ali Ekrem 30 Mart 1914'te tekrar Dârülfünûn müderrisliğine atanır:

Cezâir Bahr-ı Sefîd Vâli-i Esbakı Ali Ekrem Bey Efendi Hazretlerine

Dârülfünûn-ı Osmanî Edebiyat Şu'besi birinci senesinde münhal olan Türkçe ve Edebiyat-ı Türkiye muallimliğine vuku bulan intihâb neticesinde zât-ı âlîlerinin tayininiz tensib kıldığınız maârif nezâret-i celîlesinden şeref-vârid olan 17 Mart 330 tarih ve 140/173519 numaralı tezkirede iş'ar buyurulmuş olmakla melfûfen takdîm kılınan pusulada muharrer eyyâm ve sâatte ders-i edibânelerine teşrîf buyrulması temennisini maa'l-ihtirâm arz eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir (Taha Toros Arşivi 001636257019).

⁴ Ali Ekrem, Şaziye Berin'e yazdığı 4 Nisan 1930 tarihli mektupta kendisini İttihatçılara jurnalleyerek görevden alınmasına sebep olan kişinin Nurettin Bey olduğunu ifade eder. Nurettin Bey ise Nazım Hikmet'in yakın arkadaşı Vâlâ Nurettin'in babasıdır (Sazyek 18).

⁵ Dârülfünûn müderrisliği Ali Ekrem'in ilk resmî müderrislik görevidir. Fakat on altı yaşındayken ilk müderrislik görevini Rodos'ta haftada iki gün olarak yeni açılan idadide lisan dersleri vererek yapmıştır (F. N 12).

⁶ Ekrem tarihlerde yanılmaktadır; zîrâ Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri başlığı altında neşredilen üç taşbaskısı kitaptan *Lisân-ı Nazım* 1331-1332, *Lisân-ı Nesir* 1332-1333 ve *Mesâlik-i Edebiyye*'de 1333- 1334 ders yılında takrîr olunan notlardan hazırlanmıştır. Hâlbuki Ekrem'in ikinci kere valiliği daha öncedir (Özgül 431). Ali Ekrem'in unutulmuş bir kitabı daha vardır. Ali Ekrem'in 1330-1331 arası Darülfünûn'da vermiş olduğu Türkçe ve Edebiyat-ı Türkiye dersleri öğrencisi Hamdi Sadi Selen tarafından tebyiz edilerek "Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri" adıyla taşbaskı olarak yayımlanır.

Ali Ekrem, ayrıca Dârülfünûn'da kadınlara özel “serbest ders” verilmeye başlanmasıyla temelleri atılmış olan İnâs Dârülfünûn'unda⁷ da görev alır. Ancak 1919'da Ali Kemal'in⁸ Maarif Nazırlığı sırasında Ali Ekrem, Dârülfünûn'daki görevinden uzaklaştırılmıştır. Mekteb-i Sultânî'de edebiyat hocalığı yapmaya başlayan Ali Ekrem yaşadığı bu durumu “attan eşeğe binmek” şeklinde nitelendirirse de idealist bir öğretmen olarak “Ben vatan uğruna böyle âdi mülahazalara kapılır herif miyim hiç?” diyerek ait olduğu topluma karşı görevleri hususunda babası kadar vatansever olduğunu vurgular (Sazyek 50-65). 1919 ile 1923 arasındaki Mekteb-i Sultânî müderrisliği görevi sonrasında 1923'te Dârülfünûn hocalığına tekrar atanır (Parlatır 8). Dârülfünûn'da Şerh-i Mütûn dersleri veren Ali Ekrem ayrıca Rum ve Ermeni okullarında da dersler vermiştir. 1929'da ise gündeme gelen personel reformu sonucunda Dârülfünûn'dan ikinci defa atılma ihtimali gündeme gelmiştir. Çünkü Dârülfünûn'un ıslahı hususunda hocaların maaşlarının, kıdem ve bağlı buldukları fakülteler dikkate alınarak düzenlemeye gidilmesine karar verilmiştir (Yanardağ 127). Bu düzenleme dolayısıyla Dârülfünûn'dan ilk atılacaklar arasında olacağını düşünen Ali Ekrem içinde bulunduğu ruh hâlini şöyle tasvir eder:

Dârülfünûn'da tensikat sözü tekrar meydana çıktı, bu defa gazeteler yazdılar. Tensikat yapılırsa ilk ağızda atılacaklardan biri de benim. Çünkü “Türkçü” değilim. Şimdi söyle bakayım? İnsan nasıl meyus olmaz? Mamañih ben öyle dediğim kadar meyus değilim: Şimdiye kadar hiç mükâfat görmeden hatta bilâkis mücazata uğrayarak çalıştım da itiyat hâsıl oldu! Yaşım ilerlediği için eskisi kadar geniş yürekli olamıyorum ama fena bir ye'se de kapılmıyorum (Sazyek 327).

Ali Ekrem, Dârülfünûn'da yaşanacak reform sonrasında atılabileceğini ise “Türkçü” olmamasına bağlamaktadır. Gerçekte de Ali Ekrem kurulan yeni ulus devletin zihniyet dünyası ile tam manasıyla uyuşamamaktadır. Dilin sadeleşmesi meselesine II. Meşrutiyet'ten beri karşı olan Ali Ekrem harf devrimi ile birlikte Latin harflerine geçilmesine de hiç ısınmadığını çeşitli şekillerde dile getirmiştir (Sazyek 105). Ayrıca Florinalı Nâzım ile yaptığı röportajındaki “Dârülfünûn müderrisliğinden ne zaman çıktınız?” sorusuna “Oo, hafızamdan pek emin değilim. Hem siz de daha yorulmadınız mı? Gelin mâbâdını sonra diyelim” şeklinde geçiştirici bir cevap verir. Ali Ekrem'in Şaziye Berin'e mektubunda açıkça “Türkçü” olmadığı için Dârülfünûn'dan çıkarılacağını dile getirmesine rağmen röportajda bu konuyu geçiştirmesini Metin Kayahan Özgül, “Şairin, sonuncu soruyu tehlikeli bularak artık cevap vermek istemediği düşünülebilir” şeklinde açıklar (432).

Ali Ekrem, her ne sebeple olursa olsun Dârülfünûn'dan ikinci defa atılacak olmasını bir türlü anlamlandıramamaktadır. Alınacak kararı engellemek için Ankara'daki arkadaşları ile konuşacağını söyle dile getirir:

⁷ 12 Eylül 1914'te kız talebeler için Edebiyat, Riyâziyyât ve Tabîyyât şubelerinden oluşan İnâs Dârülfünûnunu kuruldu. 1917'de ilk mezunlarını veren İnâs Dârülfünûn'u 1920'de lağvedildi. Bunun üzerine 1921'den itibaren önce Edebiyat ve Fen fakültelerinde, ardından da Hukuk Fakültesi ile Tıp Fakültesi'nde birer yıl ara ile karma öğretime geçilmiştir (İhsanoğlu 524)

⁸ 5 Mart-14 Mayıs 1919 tarihleri arasında Maarif Nazırlığı yapan Ali Kemal, müteakkenin olumsuz şartlarını bahane ederek Dârülfünûn'da büyük değişikliklere gitmiştir. Bunlardan birisi de İtihaçlı hocaları üniversiteden uzaklaştırmaktır (Sazyek 135).

Söyleyeceğim en mühim şey şu: Bizi yine Dârülfünûn'dan atıyorlar. Barem Kanunu Dârülfünûn'a da tatbik olunabilmek için hocaların azaltılması lâzım geldiğinden fakülte meclisleri toplandılar ve bizim meclisin ekseriyeti benim, Naim Bey'in Fazıl Nazmi Bey'in yani kıdemli ve değerli hocaların derslerini diğer birtakım derslerle tevhide karar verdi. Bu karar gelecek sene yani Haziran'dan itibaren tatbik olunacaktır. Reisimiz derslerin tevhide ile kimsenin çıkması lâzım gelmeyeceğini söylemekle beraber çıkarılabilecek olanlara fahrî müderris unvanı bir de nakden tazminat verileceğini ilâve ettiğinden sözün birinci kısmı manâsıdır ve hakikat bizlerin koğulacağımız merkezindedir. Böyle bir akıbeta ikinci defa uğramamak için Ankara'da gerek burada teşebbüsatta bulunuyorum ve bulunacağım (Sazyek 82).

Ali Ekrem ile birlikte elli iki müderrisi Dârülfünûn'dan çıkaran karar Ankara'ya gitmiştir fakat Ankara'nın aldığı karara göre Ali Ekrem'in maaşında herhangi bir yükseltmeye gidilmeyeceği ve Dârülfünûn'daki görevine devam edeceği yönündedir. Lakin 1933'te Dârülfünûn'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesini müteakiben buradaki görevi son bulur. Dârülfünûn sonrasında Maltepe Askerî Mektebi ile birlikte çeşitli kurumlarda öğretmenlik yapan Ali Ekrem, müderrislik hayatı boyunca yaşadığı zorluk sebebiyle eski heyecanını yitirmiştir. Yaşadığı maddî sıkıntılar mesleğini idame ettirmesindeki en önemli etken olmuştur. Dârülfünûn müderrisliği süresince verdiği dersler ve konferansların yanı sıra yazdığı eserler edebiyat tarihçiliğimiz açısından önem arz etmektedir.

Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri

Ali Ekrem, çalışma gayreti ve azmi ile idealist bir müderristir. Dârülfünûn'daki görevini kaybetme ihtimaliyle karşı karşıya kaldığı anda dahi görevini tam manasıyla yerine getirebilmek için derslerine nasıl hazırlanıp çalıştığını şöyle anlatır:

Benim vaktim ise o kadar dar ki tasavvur edemezsin: Dârülfünûn'un derslerini yazmaktan başkaldıramıyorum. Tek bir kelimeye misal bulmak için, üç, dört saat mütemadiyen sekiz, on eski divanı karıştırdığımı söylersem halimi anlarsın. Hem de nasıl bir zamanda bilir misin? Darülfünun istiskal olunup duruyor. Barem kanundan Darülfünun hocaları istisna edildi. Aramızda tensikat yapmak bile mevzubahistir. Edebiyat Fakültesi'den beni ve benimle beraber beş arkadaşı dahi kapı dışarı etmek bile düşünülmüş... Böyle haberlerin şüyyu insanda neşe bırakmıyor, çalışmak çok güç oluyor. Fakat çalışmamak da elde değil: Meslek tevarüsünü bilirsin, vazîfemi, ne olursa olsun sonuna kadar ifa ederim (Sazyek 81).

Dârülfünûn'daki derslerine hazırlanırken saatlerce çalışan Ali Ekrem, lisan ve sanata dair bilgilerini öğrencilerine nakletmek için uğraşmıştır. Onun için bu dersler alelade bir tedrisat değildir. O, derslerine karşı olan hassasiyeti hususunda âdeta bir sanatçı gibi davranmıştır. Dönemin önemli yazarlarından Halit Ziya, Ali Ekrem'in derslerine olan tutkusu hakkında şunları dile getirir:

Bir yaz günüydü mektebin tatilinden istifade ederek. Yeşilköy'de bana gelmişti, koltuğunun altında içi dolu bir cüzdan vardı. Bahçede oturduk, "Nihayet, dedi; dersler bitti. Vakit bulup sana kadar gelebildim..." Lisandan, edebiyattan, eskilerden bahsederken bir aralık dersleri hakkında bir soru irad ettim. Bu bahis onun ziyade hoşuna giden bir zemin idi, derhal cüzdanını açtı, içinden deste deste taş basma ile basılmış cüz'ler çıkardı. "İşte dersler dedi; evvelce bunları hazırla-

mak, sonra koşu koşu tâ şehir haricinde, uzaklarda mektebe kadar seğırtmek, bunları talebenin körpe zihinlerine sokmak için saatlerle uğraşmak... İşte bana mukadder olan talih!... Bununla beraber şikâyet etmiyorum..." Bir aralık "Tebrik ederim, Ekrem dedim: ne büyük bir gayret, ne zengin bir vukuf!..." O, böyle alkışlanmaktan pek mahzuz olurdu. Bütün sarf ettiği gayretlerin mükâfatını benim şu kısa cümlede bulmuş olmakla kanaat ederek risaleleri kapadı, tekrar cüzdanına tıktı. "Bari diye ilave ettim; bunlar böyle dağınuk kalmasa!... Kat'î bir şekle konarak basılsa!..." Cevap vermedi, başını salladı. "Ne hükmü var?" demek istedi (San'ate Dair – Ali Ekrem- 3-4).

Halit Ziya'nın da naklettiği üzere Ali Ekrem, Dârülfünûn'daki dersleri ile ilgili taşbasmaları her daim yanında taşımaktadır. Bu cüzler sonradan bir araya getirilerek kitap hâline dönüştürülmüştür. Fakat Ali Ekrem'in bu taşbaskı ders notları gibi birçok eseri mevcuttur. Bu nedenle olsa gerek Halit Ziya "Sadece bunlar değil yığın yığın manzumeleri vardı, onlar ne oldu? Bu koskoca şairden bugün Millet kütüphanesine yadigar ne olarak ne kalabildi?... Bu sükûta, bu nisyana lâyıkmıydı?" şeklinde sitem eder. Halit Ziya'nın Ali Ekrem için sarf ettiği bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda Ali Ekrem'in nasıl disiplinli ve üretken bir şahsiyet olduğu buna rağmen hak ettiği değerin verilmediği ziyadesiyle anlaşılmaktadır.

Ali Ekrem'in Dârülfünûn'da görev yaptığı süre içerisinde buradaki derslerinden müteşekkil olarak bir araya getirdiği *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri* başlığı altında; *Lisân-ı Nazım* (1331-1332), *Lisân-ı Nesir* (1332-1333) ve *Mesâlik-i Edebiyye* (1333- 1334) olmak üzere üç eseri mevcuttur. *Lisân-ı Nazım*, "331-332 Sene-i Tedrîsiyyesinde Dârülfünûn'da Takrîr Olunan Derslerden Müteşekkildir" (Ali Ekrem, 1331: 1) başlığı altında yayımlanmıştır. Dört yüz doksan altı sayfadan müteşekkil eserde; *Lisân-ı Edebiyat* başlığı altında "Nazım ve Nesir - Nazariyye-i Âheng, Âheng-i Nazım, Âheng-i Nazım ve Lisân-ı Tabîî konuları işlenmiştir⁹. Ali Ekrem, eserinde *Lisân-ı Edebiyat*'ın muhtevası hakkında şu bilgiyi verir:

Lisân-ı edebiyat" dersleri acaba neden ibâret olacaktır? Biz bu dersleri mümkün olabildiği kadar tevsi' ve teşmil etmeye taraftarız: Evvelâ mekteb-i idâdiyye ve sultânîyyede görülmüş olan mebâhisi îzâh ve ikmâl yâni şekil ve edâya âit usûl-i edebiyatı bütün hakayık ve mahiyetiyle teşrihe çalışacağız. Sâniyen lisân-ı edebiyatın tekâmülatını göstereceğiz. Deruhte ettiğimiz tarz-ı tedrîsin fevâidini ta'dâddan ise bunun dersler ta'kîb olundukça anlaşılmasını tercih ederiz.

⁹ *Lisân-ı Nazım*'ın diğer alt başlıkları; Vezin Mebâhisi, Hesâb-ı Benân İle Yazılan Şiirlerde Usûl-i "Taktî'i", Tek Heceli Vezinlerde Eşkâl-i Taktî', "Arûz Vezni" Hakkında Tedkikat-Vezinlerin Teşkîli-, Arûz Vezinlerinin Teşkîli, Arûz Vezinlerinin Taktî'i, Avâriz-ı Evzân, Lisânımızda Müsta'mel Arûz Vezinleri, Cedvel-i Evzân, Kısa Vezinler, Uzun Vezinler, Vezinler ve Mevzûlar, Kâfiye Meselesi, Lisân-ı Nazımın Süret-i Teşekkülü, Kelimeler, Terkipler, Takdîm ve Kafiye, İcâz ü Kasr, İtnâb-ı Muvafık, Teâkub-ı İfâde, Mezc-i Evzân, Tertib, Kavâfi, Eşkâl-i Nazım (1), Eşkâl-i Kadîme, Müfred Beyit, Kıt'a, Rubâi, Gazel, Kasîde, Mesnevî, Murabbâ, Muhammes, Müseddes, Müselsel, Terkiî-bi Bend, Tercî-i Bend, Bahr-ı Tavîl, Eşkâl-i Nazım (2) Eşkâl-i Cedfde: Kavâfi-i Mürettebeli Bendler, Bunların Altı Muhtelif Şekilleri, Eşkâl-i Nazım (3) Servet-i Fünûn Mektebinde Eşkâl-i Nazım, Sone, Müselles Kafiyeler, Muhtelif Bendler, Serbest Nazım, Vezni Millî-Vezni Arûzî, Bugünün Meselesi: Vezni Millî -Vezni Arûzî'dir (Ali Ekrem 1-496).

Binâenaleyh ne yapacağımızı böyle icmâlen söyledikten sonra dersimize başlıyoruz (Ali Ekrem, Nazariyyât Edebiyye Dersleri 4-5).

Ali Ekrem, *Lisân-ı Nazım* eserinde Türk şiirini vezin, kafiye ve şekil bağlamında değerlendirerek örnekler vermiştir. Bu örnekler klasik Türk şiirinden başlayarak Tanzimat, Servet-i Fünûn ve Millî Edebiyat dönemlerini kapsamaktadır. *Lisân-ı Nazım* eserinin son bölümünü ise aruz vezni ile hece veznine ayıran Ali Ekrem, sonuç bölümünde her iki vezin hakkındaki görüşlerini tarafsız olarak şöyle ifade etmiştir:

Hatm-i kelâm etmezden evvel şu noktaya nazar-ı vaktinizi celb edeyim: Pek âlâ anladınız ki vezn-i millî taraftarlarının mesleklerine esâsen itiraz etmeye, bu mesleği batırmaya çalışmıyoruz. Bilâkis bu mesleğin esâs itibariyle mergub ve müstahsen olduğunu söylüyoruz: Vezn-i millî taraftarları halk lisânını, avâm lisânını, çocuk lisanını tecdîd ve ihyâ ettiler. Hizmetleri meşkûrdur. Böyle bir mesleğin takarrüriyle iftihar ederiz. Fakat bu meslek gayr-i kâfîdir, taraftarlarının iddiaları ifrâtkârânedir. Milletın yegâne lisân-ı şiiri hesâb-ı benân değildir, olamaz. Onlar kendi kûşe-i mesleklerinde çalışsunlar, vezn-i arûzî taraftarları da kendi lisânlarıyla şiir yazsunlar. Kimse kimsenin hürriyet-i mesleğine taarruz etmesin. Hiçbir taraf “inhisârcı” olmasın. Her iki tarafın ifrâtlarına itiraz edecek, bunları bihakkın tenkidâta uğratacak erbâb-ı vukûfun himmetleriyle iki lisân-ı şiirde tekâmülât-ı tedriciye gösterir ve milletın efâzülünden avâmına kadar her sınıf halk için nefis ve ebdiyyet-karîn eserler işte ancak bu şerâit dâhilinde yazılabilir (495-496).

*Lisân-ı Nesir*¹⁰ ise Ali Ekrem’in 1332-1333 eğitim yılında Dârülfünûn’daki derslerinden müteşekkildir. Ali Ekrem, bu eserinde lisân-ı nazım ile lisân-ı nesri karşılaştırarak Türk nesir sanatının tarihî gelişimi hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Ali Ekrem, nazmı, nesre göre daha ahenktar olarak ifade etse de nazmın nesre göre daha sınırlı olduğunu dile getirir:

Nazım ve nesir kelimelerinin yalnız lağvî mânâları düşünülse lisân-ı nazmın lisân-ı nesirden herhalde daha mazbût daha muayyen olduğu anlaşılır. Filhakika lisân-ı nazmın gâyesi âhengdir. Âheng de eşkâl-i mahsûsas ne kadar kesîr ve mütefâvit bulunursa bulunsun lisânda ancak heceleri ta’ dâd ve tahdîd ile tahakkuk eder. Demek oluyor ki her nazım lisân-ı âhengin esiridir; serbest nazım yazanlar bile âhenge tebaiyyete mecbûriyetten kurtulamaz. Bundan başka nazım bir lisân-ı tabîî değildir, envâi ne kadar vâsi olursa olsun mahdûddur. Nesre gelince: bunda nazmın mahdûd ve muayyen âhengi yok ise de kendinin âheng-i mahsûsu vardır. Daire-i şümûlide nâmütenâhî diyecek kadar vâsidir, bir çocuğun ilk söyleyebildiği kelimelerden bir edibin yazdığı makale-i nefiseye kadar bütün derecât-ı tekkellüm ve tahrîr “lisân-ı nesir” tabirine dâhil olur (Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri –Nesir Kısmı- 3-4).

¹⁰ Ali Ekrem, *Lisân-ı Nesir*’i şu alt başlıklar altında inceler; Lisân-ı Nesir, Lisânın Tekâmülâtı, Şinâsi Mektebi, Halit Ziya Mektebi, Halit Ziya Mekteb-i Edebinin Kabul Ettiği Yenilikler, Şinâsi Mekteb-i Edebinin Nesri Hakkında Tenkidât ve Mütâlaât, Halit Ziya Mekteb-i Edebinin Lisân-ı Nesri Hakkında Tenkidât ve Mütâlaât, Kelimeler, Terkipler, Mürekkebe Fiiller, Cümleler, Genç Neslin Âsarında Servet-i Fünûn Nesri Tekâmülü (Ali Ekrem 1-421).

Lisân-ı Nesir eserinin “Genç Neslin Âsârında Servet-i Fünûn Nesri-Tekâmülü” başlıklı son bölümde ise dönemin genç yazarları hakkındaki görüşlerini dile getiren Ali Ekrem, şunları ifade eder:

Şimdi genç neslin ihtiyâr ettiği Servet-i Fünûnda nesri-müttekâmilini mevzû-i bahs edeceğiz. “Genç Nesil” den murâdımız inkilâbın zuhûruyla beraber lisân-ı edebiyatta bir merhale-i sâlimeye vâsıl olabilmis olanlardır... Bu neslin mühim sîmâları olarak Yakup Kadri, İzzet Melih, Refik Halid, Fazıl Ahmet, Yahya Kemal, Köprülüzâde Mehmet Fuad Beyler gibi birkaç zatı gösterebiliriz. Bu zevât-tan mâadâ daha iki üç şahsiyet nazar-ı itibara alınabilir ise de bunların mahiyyet-i âsârı o kadar şâyân-ı tedkik ve nesirleri bihakkın müttekâmil değildir; binâenaleyh isimlerini şu miktar ettiğimiz erbâb-ı kalemin nesirleri hakkında mücmel bazı tedkikat icra ve şöhretleri hakkında tesis edemeyen diğer bazı erbâb-ı kalemin âsârından yalnız bir iki numûne göstermekle iktifâ edeceğiz (338-339).

Mesâlik-i Edebiyye de Ali Ekrem’in 1333-1334 eğitim yılında Dârülfünûn’da vermiş olduğu derslerden meydana gelmiştir. *Mesâlik-i Edebiyye* ile 1928 yılındaki harf devriminden biraz önce yayımladığı *Şerh-i Mütûna Medhal-Edebî Meslekler*’in “Mesâlik-i Edebiyye” bölümü (s.3-72) ortakdır. Ali Ekrem, *Mesâlik Edebiyye* eserinde “çığır/akım/yol/üslûp/tarz/ekol/okul” gibi kelimeler ile “meslek” kavramını açıklamaktadır (Ali Ekrem 20). Ali Ekrem’e göre Edebiyat-ı kâdime iki büyük meslek üzerine kurulmuştur ki bu konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır.

Edebiyat-ı kadîme heyet-i umumiyesiyle iki büyük meslek üzerine müesses-tir: 1)Tasnifiyyun Mesleği¹¹ 2)Tasavvuf Mesleği. Bu iki meslek de edebiyat-ı kadîme-i Türkiye’de mevcuddur ve Arab ve Acem edebiyatlarından te’sirât-ı külliye getirerek Osmanlı Edebiyatı’nda te’yid ve takrir eylemiştir (Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri -Mesâlik-i Edebiyye- 13).

Ali Ekrem’in Dârülfünûn ders notlarından meydana getirdiği son eseri *Şerh-i Mütûna Medhal*’dir. 1919’da Ali Kemal’in Maarif Nâzırı olmasından sonra Nazariyyât-ı Edebiyye dersleri kaldırılmış ve açıkta kalan Ali Ekrem Bolayır Mekteb-i Sultânî’de edebiyat öğretmenliğine başlamıştır. Yahya Kemâl’in milletvekili seçilmesi üzerine Ali Ekrem, Dârülfünûn’un Şerh-i Mütûn müderrisliğine getirilmiştir. 1928’de yayımlanan eserde, Dârülfünûn ders notlarından meydana gelen diğer kitaplarında olduğu gibi yayınevi, yayın yeri gibi ifadelere yer verilmemiştir. Kitap, *Dimağ-ı Beşerin Faaliyeti* (İnsan beyninin işleyişi) başlıklı bölümle başlamaktadır. Eser düzenleniş bakımından Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Talim-i Edebiyyat*’ına benzemektedir (Parlatır 61). Eserin ilk üç başlığı giriş mahiyetinde olmak üzere şu dört ana başlıktan oluşmaktadır:

- 1) *Dimağ-ı Beşerin Faaliyeti*
- 2) *Faaliyet-i Dimağıyye*

¹¹ Ali Ekrem’in “klasik “ edebiyat yerine “tasnifiyye edebiyatı/edebiyat-ı tasnifiyye” yi tercih ettiği anlaşılır. Bir defa “klasik” terimine yer veren yazar, kitap boyunca bunun Arapçası olan “tasnifiyye” yi kullanır. Nitekim Mesâlik-i Edebiyye isimli kitabındaki Tasnifiyyun mesleği yahud edebiyat-ı tasnifiyye başlıklı bölümdeki dipnotta şöyle açıklar: “Fransızca ‘Classique’ kelimesini tasnîf şeklinde tercüme ve kabul ettik. Tercüme ihtimal ki pek muvâfik değildir; fakat maksadımızı temine kifâyet eder” (Ali Ekrem 20-21).

- 3) *Fesâhat Belâgat Üslûp*
- 4) *Mesâlik-i Edebiyye* (Ali Ekrem 4).

Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri yayımlanmadan önce ise 1330-1331'de *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* isimli kitap yayımlanır. Bu kitap *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*'nin Nazım ve Nesir bölümlerinin özeti şeklindedir. Ali Ekrem, sonraki yıllarda bu eseri Lisân-ı Nazım ve Lisân-ı Nesir şeklinde genişletecektir. Mübeyyizi, "Dârülfünûn ulûm-ı edebiyeye şubesinden Hâmid Sadî¹²"dir (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 1). Hâmid Sadi Selen, sadece Ali Ekrem'in ders notlarını değil Mehmet Fuad Köprülü'nün *Dârülfünûn'da* okuttuğu derslerin notlarını da taş baskı hâlinde hazırlamıştır (Polat 2).

Hâmid Sadi Selen'in temize çektiği *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nin kapağında da diğer eserlerde olduğu gibi herhangi bir yayınevi ve yayın yeri bilgisi mevcut değildir. Eser; Vezn-i Millî ve Vezn-i Arûzî, Lisân-ı Nesir, Lisânın Tekâmülâtı, Halit Ziya Mekteb-i Edebinin Lisân -ı Nesirde Kabûl Ettiği Yenilikler, Şinâsi Mekteb-i Edebinin Lisân-ı Nesir Hakkında Tenkidât ve Mütâlaât, Halit Ziya Mektebinin Lisân-ı Nesir Hakkında Tenkidât ve Mütâlaât, Kelimeler, Terkipler, Mürekkebi Fiiller ve Cümleler başlıklarından müteşekkildir. Vezn-i Millî ve Vezn-i Arûzî başlığı altındaki incelemelerin genişletilmiş hali Lisân-ı Nazım eserinde yer alırken Lisân-ı Nesir ve akabindeki başlıkların genişletilmiş hali ise *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*'nin nesir bölümünde mevcuttur. Bu sebeple *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*, *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*'nin temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Ali Ekrem *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nde Türk edebiyatının gelişim sürecine nazım ve nesir türleri üzerinden değinir. Hece ve aruz vezni bölümünde iki veznin karşılaştırmasını yaptıktan sonra nesir bölümünde klasik edebiyattan başlayarak Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının eserlerinin karşılaştırmasını yapar. Özellikle Halit Ziya ve takipçilerinin nesre getirdiği yenilikleri; Kelimeler, Terkipler, Mürekkebi Fiiller ve Cümleler başlıkları altında değerlendirir. Eserin sonunda ise öğrencilerine; dil ve edebiyatın kaidelerine saygı göstermeyi, edebiyatı bir bütün olarak düşünmelerini, her medeniyetin edebiyatına hâkim olarak fakat taklit etmeden faydalanılması gerektiğini tavsiye eder. Hatta Ali Ekrem'e göre bir edebiyat tarihçisinin üstlendiği görevler bir askerin sahip olduğu vazifelerle eşdeğerdir:

Son söz olmak üzere bütün şu tedkikâtımızdan hâsıl olana efkâra nazaran size bazı tavsiyelerde bulunacağım: Kavâid-i lisâniyye ve nazariyyât-ı edebiyeyi istihkâr değil, tebcîl ediniz. Eski yeni bütün âsâr-ı edebiyeyi mütâlaa etmeye çalışınız. Âsâr-ı edebiyeyi dâimâ fikr-i tenkid ile okuyunuz; imzâlara, şöhretlere değil, eserlere meftûn olunuz. Edebiyat-ı Arabiyye ve Fârisiyyeyi ne kadar mümkün olursa o kadar tedkik ediniz. Garb-perestlikte ifrâtlara düşmeyiniz. Edebiyat-ı garbiyyenin lisânlarını taklîd ederek değil, o edebiyatın rûhundan hayât alarak yazınız. Şöhret-i sehileden nefret ediniz. Taklîdlerden mücânebet, tetebbuâta himmet ediniz. Yeniliğe değil, güzelliğe hayrân olunuz! Lisân, size hâkimdir; siz ancak kemâl-i inkıyâd ile onun müsâmahât-ı

¹² Hamid Sadi Selen, 1933'te Darülfünûn tasfiye edilinceye kadar "Mevzii Coğrafya" muallimliği yapmıştır (Demirtaş 277).

lutfkârânesine mazhar olabilirsiniz bunu hiçbir zamân unutmayınız. Elinize kalem aldıkça askerlik gibi mukaddes bir vazîfe deruhte ettiğinizi biliniz (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 296).

Ali Ekrem'in müderris olarak öğrencilerine vermiş olduğu bu tavsiyeler aslında onun kendi derslerinde edebî eserleri tahlil ve tetkik ederken dikkat ettiği ilkelerdir. Dolayısıyla Halit Ziya'ya yönelik eleştirilerinin temelinde de bu tavsiyeler yer almaktadır. Özellikle Batı'nın lisan kaidelerini taklit etmeden ondan faydalanmak ve kendi lisanın kaidelerini göz ardı etmemek Ali Ekrem'in hassasiyetle üzerinde durduğu hususlardır. Ayrıca Halit Ziya'nın Türk edebiyatındaki önemini inkâr etmeyen Ali Ekrem, bu durumun onun eleştirilemeyeceği anlamına gelmesi gerektiğini “şöhretlere değil, eserlere meftûn olunuz” cümlesiyle ifade etmektedir.

Ali Ekrem'in Halit Ziya Nesrine Eleştirileri

Halit Ziya Uşaklıgil de Ali Ekrem Bolayır gibi hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerini yaşamış, sosyokültürel değişimlere şahit olmuş bürokrat, edip ve müderristir. Halit Ziya, sadece Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın değil, aynı zamanda Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı'nın da önemli yazarlarından biridir. Nitekim roman, hikâye ve mensur şiir türlerindeki başarısı, onun edebiyat tarihimizde müstesna bir mevkie sahip olmasını sağlamıştır. Öyle ki Batılı manada roman ve hikâye türlerine getirdiği yeni üslup ve teknik hem çağdaşlarını hem de kendinden sonra gelen yazarları ziyadesiyle etkilemiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu konuyla ilgili şunları dile getirir:

Bizde asıl romancılık Halit Ziya ile başlar. Namık Kemal, roman nev'ini sadece denemede kaldı. Onunla hemen aynı yıllarda işe başlayan Mithat Efendi'nin halk küttlesine okuma zevkini aşulamaktaki hizmeti inkâr edilemez. Fakat sanat eserinin ilk şartı olan şekilden daima şekilden daima mahrumdu (275).

Halit Ziya, 1883'ten 1943'e kadar altmış yıl süren uzun yazın hayatında nesir türünün hemen her alanında eserler vermiş bir yazardır. Asıl başarısını ise roman ve hikâye türündeki eserleriyle sağlayan Halit Ziya'nın roman türünde verdiği eserler şunlardır: *Sefile, Nemide, Bir Ölü'nün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı, Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Nesl-i Ahir*. Bunlardan *Sefile* romanı *Hizmet* gazetesinde baştan sonra tefrika edilmekle birlikte sansürün yasaklamasından dolayı kitap hâline gelmemiştir. Tefrikası yarım kalan *Kırık Hayatlar* ise tam metin olarak yıllar sonra yayımlanmıştır. *Sabah* gazetesinde tefrika hâlinde kalan *Nesl-i Ahir* yazarın ölümünden çok sonra sadeleştirilerek yayımlanmıştır. *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu* eserleri yazarın İstanbul'da Servet-i Fünûn döneminde yazdığı ve en çok sözü edilen romanlarıdır. Özellikle *Aşk-ı Memnu* ile Halit Ziya'nın sanatı doruk noktasına ulaşmıştır (Huyugüzel 64). Halit Ziya, ömrünün sonlarında Suud Kemal Yetkin'e yazdığı mektupta romanları arasında şöyle bir değerlendirme yapar:

Aşk-ı Memnû', ona takaddüm eden Mai ve Siyah'tan ziyade bana imtihan vermiş olan bir eserdir; belki inanamayacaksınız, ben son defa 'Kırık Hayatlar' romanını yeni yazı ile basılmak üzere gözden geçirirken bunu diğer her ikisinden de daha iyi yahut daha az fena buldum (Uşaklıgil 6).

Halit Ziya, Servet-i Fünûn döneminde yazdığı romanlarında dil, anlatım ve üslup hususunda bazı eksiklikler olduğunu düşünür. Romanlarının dilinin fazla süslü tasvirlerin ise fazla teferruatlı olduğunu *Kırk Yıl*'da şöyle dile getirir:

Aşk-ı Memnu'yu da yazdıktan sonra bende bir inkılâp fikri uyanmıştı. Edebiyat-ı Cedîde'nin lüzumundan fazla zîyete, tasvir iptilasına, lafızda ve fikirde tassannua kapıldığına, bu ifratlardan geri dönmek lazım geldiğine hüküm veren bir kanaat peyda oluverdi (Uşaklıgil 475).

Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu* ve *Mai ve Siyah*'ı yazmadan önce *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımladığı makalesinde ise dilde sadeleşme ile ilgili fikirlerini şöyle dile getirmiştir:

Lisanı sadeleştirmek deyince hemen herkesin aklına Kafkaslardan ötesi geliyor. İstanbul lisanından anlamıyorlar diye bütün Osmanlılara Uygurca, Tatarca öğreteceğimize bugünün güzel ve latîf Osmanlıcasını öğretsek daha iyi bir iş yapmış oluruz. Herkes bunu anlasın, bunu söylesin, bunu yazsın. Sadeleştirmek için, lisanımıza Arapça ve Farsçadan giren kelimeleri, terkipleri ve gramer unsurlarını atmak istiyorlar, bu imkânı olmayan bir şey. Bulunan Türkçe karşılıklar, o manaları ifadeden o zarafetten çok uzaktır. Sadeleşme kendi kendine oluyor. Yarım asır evvel yazılanlarla şimdi yazılan eserler karşılaştırılırsa aradaki fark göze çarpar. Gittikçe göze çarpan bu sadelik letaferetinden, sanatından bir şey kaybetmemiştir. Şu halde yapılacak şey lisanı kendi haline bırakılmaktır (428).

Halit Ziya'nın 1898'de *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan makalesinde kelimeler, terkipler ve gramer hakkındaki fikirleri, 1899-1900 arasında tefrika edilen *Aşk-ı Memnu* romanını yazdıktan sonra değişim göstermeye başlamıştır. Halit Ziya'daki bu değişimin son raddesi ise 1933'teki Birinci Türk Dil Kurultayı'dır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel değişim içerisinde Halit Ziya, Öz Türkçecilik hareketiyle şu değerlendirmeyi yapmıştır:

Müsaade buyurursanız ben Türkçeyi bütün libaslardan sıyrılarak çırilçiplak alacağım. Öz Türkçeyi alacağım ve onu müdafaa edeceğim, bu demek değil ki müdafaa etmek kudretini kendimde görüyorum. Fakat zannediyorum, bahis böyle bir mecra takip etti ki bu mecranın bu noktasında bu müdafaa lazımdır. Öylelerine tesadüf ettim ki Türkçeden şikâyet ettiler, Türkçeyi ifadeye gayr-ı salih, fakir hatta belki bir küfür kabilinden Afrika zencilerinin vahşi lisanından bir parça daha yüksek görüyorlar. Bunu reddediyorum ve yalnız reddetmek, sözde bırakmak kâfi değildir. Bunun böyle olduğunu ispat etmek için Garb'in dört büyük lisanını alacağım... (Önertoy 174).

Halit Ziya'nın bu ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda yazar Türkçe hakkında kendi söylediklerini yine kendi reddetmiştir. Türkçeyi diğer yabancı dillerle karşılaştıran Halit Ziya, Türkçenin dilbilgisi bakımından birçok üstünlüklere sahip olduğunu belirterek Türkçeyi Arapçanın yükünden kurtarmak için atılan ilk adımın harf devrimi olduğunu da belirtmektedir (Önertoy 174).

Halit Ziya'nın kendi nesirleri üzerinden ifade ettiği dil, anlatım ve üslup fikirleri seneler içerisinde farklılık arz etmekle birlikte, yazarın *Mai ve Siyah* ile *Aşk-ı Memnu* romanları müderris Ali Ekrem tarafından da eleştirilmiştir. Ali Ekrem, *Dârülfünûn*'daki derslerinde Halit Ziya nesrini *Halit Ziya* "Mektebinin Lisân-

ı Nesri Hakkında Tenkidât ve Mütâlaât” başlığı altında değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerini ise “Kelimeler”, “Terkibler”, “Mürekkebe Fiiller” ve “Cümleler” alt başlıkları altında dile getirmiştir.

Ali Ekrem, Halit Ziya nesrini eleştirirken Servet-i Fünûn dönemi öncesinde Batı zihniyet dünyası ile temas eden Tanzimat dönemi yazarlarının dil, anlatım ve üslup özellikleriyle karşılaştırır. Şinâsi ve sonrası yazarlarda yeni kelime ve terkipler fazlaca bulunmakla birlikte Halit Ziya nesrinde yeni kelime ve terkiplerin lüzumundan daha fazla olduğunu ifade eden Ali Ekrem, bu konu hakkında şu tespitle bulunur:

Şinâsi lisân-ı nesrinde yeni kelimeler yeni terkipler ne kadar kesîr olduğunu görmüş idik; Fakat Halit Ziya nesrinde bu kesret tasavvurların fevkine çıkar. Çünkü birinci mekteb-i edebî erkânını “münâsebet ve mülâyemet” endişeleri lüzûmundan fazla, çok fazla mukayyed bırakmıştır (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 202).

Ali Ekrem, Servet-i Fünûn sanatçılarının, Tanzimat dönemi sanatçılarına nazaran yeni kelime ve terkipleri ziyadesiyle tercih etmesinin sebebini “kudemânın te’sîrâtından kurtulmaya şiddetle meyyâl ve lüzûmundan fazla Garb-perest” olmalarına bağlamaktadır (*Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 208*). Ayrıca Şinâsi ile Halit Ziya mektebini Doğu-Batı mukallitliği bağlamında değerlendirerek “Şinâsi mekteb-i edebî Şarklı kalmakta ısrâr ediyordu; bunu beğenmedik. Halit Ziya mekteb-i edebî de Garblı olmakta ısrâr ederse bunu da beğenmeyiz fakat bizim takdîr etmediğimiz Garb-perestliğin ifrâtlarıdır” ifadelerini kullanır. Halit Ziya nesrinin kelime, terkip, mürekkepe fiil ve cümlelerde olması gerekenden fazla Fransız edebiyatına öykünmesi de Ali Ekrem’in eleştirdiği hususlar biri olmuştur.

Kelimeler ve Terkipler

Edebiyat-ı Cedide yazarlarının, kendilerine has Servet-i Fünûn nesri olarak ifade edilen özel bir nesri vardır.¹³ Edebiyat-ı Cedide yazarlarının dilimize getirmiş oldukları bu yeni nesir, Tanzimat nesri ile kıyaslandığında ziyadesiyle süslüdür. Arapça ve Farsçadan alınan ahenkli kelimeler ve renkli terkipler, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının doğal üslubu olmuştur. Ali Ekrem, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının yeni kelimeleri kullanırken sahip oldukları düsturu şöyle açıklar:

¹³ Ali Ekrem, *Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri’nde Edebiyat-ı Cedide yazarlarının nesirleri üzerine değerlendirme yaparak yazarlar arasında kıyaslamada bulunur. Ali Ekrem, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının tamamında Halit Ziya nesrinin tesiri olduğunu ifade eder. Mehmet Rauf’u ise Halit Ziya’nın taklitçisi olarak şöyle nitelendirir:*

*Şinâsi mekteb-i edebînin erkânından görülen “vahdet-i lisân” Halit Ziya mekteb-i edebinde müşâhede olunamaz. Tevfik Fikret’in, Cenâb Şahâbeddin’in nesir lisânları daha ziyâde Şinâsi mektebine mütekarribdir. Hüseyin Nâzım, Süleyman Nesib yine o mektebe müntesib muharrirlerdir. Süleyman Nazif, Kemâl’in mukallididir. Hüseyin Cahid, Ahmet Hikmet, Ahmet Şuayb, Şinâsi ve Halit Ziya mekteplerinin vasatında bir lisân kullanırlar. Fakat hepsinin lisânında Halit Ziya nesrinin tesirât-ı külliyyesi vardır. Mehmet Rauf ise Halit Ziya’nın bir mukallididir. Şu hâlde Halit Ziya Bey’in nesrini nazar-ı tedkikten geçirirsek te’sîs ettiği mektebin bütün yenilikleri ayân olacak (*Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 139*).*

Servet-i Fünûn'a yazı yazan zevâtin muârizları kendilerine muttasıl (garâbet) isnâd ederlerdi; bu isnâda karşı da onlar muttasıl müdâfaatta bulunurlardı. Neşrettikleri birçok makalât ve musâhabât mütâlaa olunca bu müdâfaalar görülür. Bu yolda yazılmış olan makalelerden kelimenin garâbeti bahsinde Servet-i Fünûn erkân-ı edebinin kendilerine şöyle bir düstûr ittihâz ettiklerini anlarız. Yeni kelimeler âheng-i teleffuz i'tibârıyla lisânda mevcûdur yeni kelimâta küllîyen muhâlif olmamak ve ma'nâları bütûn bütûn gayr-ı münfehîm bulunmamak şartlarıyla lüzûm-ı hakîkiyye binâen yazılmalıdır (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 209).

Ali Ekrem, gelişen medeniyetlerde kelime ve terkiplerin çeşitlenmesinin ise doğal olduğunu ifade eder. Öyle ki medeniyetler sahip oldukları bilim ve sanat gibi unsurlarda ilerleme kaydederek başka medeniyetlerle temas kurdukça fikir ve estetik dünyası zenginleşir. Ali Ekrem de bu husus için Hüseyin Nâzım'ın makalesinden şu örneği verir:

Medeniyet ilerdikçe efkâr-ı edebiyatın da tenevvü' ve tevessü', efkâr-ı edebiyenin nev' ve vüs'ati arttıkça eşkâl-i hariciyyesi demek olan kelimât ve terkiâtın tekessür ve televvünü tabîdîr. Bir hakîm sâhib-i nazarın kavlince efkâr-ı edebiyede terakkî tenevvü' ve teşa'ub ile kâim iken efkâr-ı işâret zâhiri olan elfâzın tevakkuf hâlinde bulunması nasıl kabil olur? Bir fıkri-ı nevîn bir lisânın kelimât-ı mevcûdesiyle bi-hakkın tebliğ edilemezse ifhâm-ı merâm için ya lisânın kelimât-ı kadîmesinden birine bir revâc vermek yâhûd o lisânın me'hazı olan elsinede mevcûd bir kelimeyi isti'mâl etmek yâhûd yeni bir terkiyb yapmak lâzım gelir (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 210).

Hem Ali Ekrem'in hem de Hüseyin Nazım'ın ifade ettiği üzere lisanda zahir eden yeni bir fikir o lisanda tam anlamıyla ifade edilemiyorsa ya eski kelimelerden karşılığı bulunmalı ya da lisanın kaynağı olan dillerden alınmalıdır. Bunlar da gerçekleşmiyorsa yeni bir terkiyb yapılarak anlam karşılanmalıdır. Bu konuda Ali Ekrem'in verdiği örneklerden bir diğeri de şudur:

Bir vücûd-ı nâzeninin her tarafına sirâyet eden titremeleri söylemek için "seyyâle-i lerziş" yazan bir üstâd şâyân-ı tebcüldür. Görülüyor ya, tarz-ı ifâdede yenilik, tarz-ı tefekkürde yenilikten ileri geliyor (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 143).

Ali Ekrem'e göre bu yöntem uygundur. Fakat Ali Ekrem'in bu yöntem dâhilinde itiraz ettiği husus ise Hüseyin Nazım'ın da bahsettiği ilkelere bazen uyulup bazen uyulmamasıdır. Ali Ekrem bu konu hakkında şunları dile getirmektedir:

Bunlar pek doğru sözlerdir. Fakat biz bunu da düşünmeyerek yalnız şu düstûru vaz' edenlerin ona her zamân mütâbaat edip etmediklerini ararsak kifâyet eder. Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın zuhûrundan sonra yeni şiirlerde yeni nesirlerde görülen birkaç kelime alalım: şegab, mizmâr, zümriit-geh, nahcîr, tevellu', zelka, zevebân, mütelâşim, iltitâm gibi böyle kelimeler pek çok olmakla berâber anarılırsa daha bir hayli bulunabilir. İşte bunlar ibdâ'-i elfâzda kabûl olunan nazariyyeye mugâyir iki üç âheng-i telaffuz i'tibârıyla lisânımızın sâ'ir kelimâtına muvâfık olmadığı gibi bir ikisi de ma'nâları hemen bütûn bütûn meçhûl olmakla ma'lûldur. Bu kelimeleri yâhûd buna benzeyenleri şiirde nesirde, nerede olursa olsun, yazarlar kendi nazariyyeleriyle tenâkuza düşmüş olurlar (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 210-211).

Ali Ekrem bu konuda Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında kullandığı “meshûn” kelimesini ayrıca örnek olarak gösterir. Romanda “Sonra hazin fakat bahtiyârâne, dil-şikeste fakat mes'ûdâne yavaş yavaş, katre katre bir bükâ-yı meshun ile ağlamak isterdi”¹⁴ (Halit Ziya 145) şeklinde geçen “bükâ-yı meshûn” hararetle ağlama ifadesini karşılamaktadır. Terkipteki “meshûn” Türkçede karşılığı bulunamayacak bir kelime değildir. Ali Ekrem, Halit Ziya'nın Türkçede karşılığı olmasına rağmen bu kelimeyi kullanması hakkında şunları dile getirir:

Garîb kelimelere terdîfen meshûn gibi yanlış kelimeleri de mevzû'-ı bahs edebiliriz. Bu kelimeleri yazan zevâtın lisân-ı Arabînin her zamân kabûl ettikleri kavâ'idini bâzan da kabûl edivermemeye kalkışmaları doğru bir şey midir? (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 211).

Ali Ekrem, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının yeni kelime hususundaki düsturlarının benzerinin yeni terkip kullanımında da mevcut olduğunu belirtir. Bu; “Ma'nâ-yı vasfî ve ma'nâ-yı izâfînin gayet vâsi, nikât-ı nazardan kabûlüyle terkipler yapılmalıdır” (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 211*) düsturudur. Yani meydana getirilen terkiplerde anlam geniş olmalıdır. Ali Ekrem bu konuyla ilgili şu açıklamayı yapar:

Demek istiyorum ki biz âsârını tedkik edeceğimiz üdebâ ve erbâb-ı kalemin terkiplerinde yüzde seksen doksan derecesinde en vâsi' ma'nâsıyla bir “mülâyemet ve münâsebet” bulunduğumuz hâlde bunu yüzde on yirmi bulamazsak kendi rây ve tenkidimizde hata ettiğimizi değil üdebâ ve erbâb-ı kalemin kendi nazariyelerinden inhirâf ettikleri, ifrâta düşüklerini söylemekte tereddüd etmeyiz (Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri 212).

Ali Ekrem, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının yeni terkipler oluştururken anlam bütünlüğü ve ilişkisinden uzaklaşmasını aşırıya kaçarak bozulma olarak nitelendirir. *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nde bahsettiği bu bozulmaları örneklendirerek şu değerlendirmeleri yapar:

Geniş tebessümler

Mülâyemet ve münâsebet bu derecelere kadar nazar-ı i'tibâre almamak câiz midir? Tebessümde genişlik acebâ nasıl olabilir? Şâyed olabilirse tebessümün imtidâdına mı, çehrede sûret-i zuhûruna mı, sâhibenin râhat-ı kalbine mi kani' olacağız?

İncilâ-yı fevka'l-mutâd neşve

“İncilâ-yı neşve” terki-i Farsiyyenin arasına bir de “fevka'l-mutâd” terki-i Arabiyyesi sıkıştırmak güzel olamıyor “fevka'l-mutâd incilâ-yı neşve” yazılamaz mıydı?

Fırında pişmiş makaroniyenin en müthiş parçalarına hâhiş-ger şecî bir ağız

“Müthiş parça” burada vâzih bir mânâ ifade edemiyor “şecî ağız” da kuvvetli değil. Bu iki sıfatın yerine semîz, akûr sıfatları getirilse de “fırında pişmiş makarnanın en semîz parçalarına susamış akûr bir ağız” yazılsa söz daha canlı olmaz mı?

İzdivâcın boşluklarını unutturacak rü'yâ

¹⁴ Bu cümle *Mai ve Siyah*'ın sadeleştirilmiş hâlinde “Sonra hazin fakat bahtiyarca, gönü kırık fakat mesutça yavaş yavaş, damla damla sıcak bir ağlayış ile ağlamak isterdi” şeklinde geçmektedir (Kanar 119).

Bu da Fransızca. “İzdivâcın boşlukları” ta’bîrinden Fransızca bilmeyen bir adam hemen de hiçbir şey anlayamaz (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 214-216).

Ali Ekrem, anlam ilişkisi ve bütünlüğü olmaması hususunda eleştirdiği terkipleri sadece tenkit etmemiş aynı zamanda neden tenkit ettiğini de izah etmiştir. Hatta bu terkiplerin bazılarını belki de anlayamamış veya yanlış izah etmiş olabileceğini de belirtir. Lakin hepsini yanlış anlamasının, izah etmesinin veya kendi zevkine uygun olmadığını söylemenin mümkün olmayacağını ise şöyle dile getirir:

Şu irâd ettiğimiz misâlleri daha pek ziyâde teksîr etmek de mümkündür? Lâkin bu kadarla iktifâ edelim. Her misâl için beyân ettiğimiz mütâlaâtta anlaşılıyor ki biz bu terkiplerde vâsi’ bir nokta-i nazardan bile bir letâfet bulamadık; Bunları pek ziyâde incelik, garp-perestlik taraftarı olmakla berâber tevcih ve te’vil edemedik. Bazılarını anlayamamış yâhûd yanlış sûrette te’vil etmek istemiş olabiliriz, lâkin hepsini anlayamamak sırf kendi zevkimize tevâfuk etmediği için beğenmemek töhmetiyle mahkûm edilemez. Zirâ biz âsârını tedkik ettiğimiz zevâtın binlerce yeni terkîbini beğeniyoruz, en ince ecnebî fikirlerini, bir münâsebet bulursak, takdîr ediyoruz; hatta beğenmediğimiz terkîpleri o beğendiğimiz terkîplere kıyasen şâîbedâr görüyoruz (Ali Ekrem, Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 218).

Ali Ekrem, Halit Ziya nesrini hem kelime hem de terkip bağlamındaki yeniliklerde ittifak edilen bir yöneme her daim bağlı kalmamasından dolayı eleştirir. Lâkin Ali Ekrem’in bu konudaki tenkitlerinden Halit Ziya nesrinde kullanılan bütün yeni kelime ve terkiplere karşı olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Öyle ki onun tenkit ettiği husus anlam ilişkisinin asgari derecesinden dahi değerlendirilse bazı yeni kelime ve terkipler arasında uygunluğun olmamasıdır.

Mürekkep Fiil ve Cümleler

Ali Ekrem’e göre fiiller bir lisan için ziyadesiyle önem arz etmektedir (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 219). Lisandan lisana fiillerin kullanımları ise farklılık göstermektedir. Ali Ekrem şu örnekleri vermektedir:

Türkçede “hamama girmek” Fransızcada “hamam almak” denir, Türkler “vapura binmek”, Ermeniler “vapura oturmak” kullanıyorlar. Acaba bu muhtelif istihâlâtın esbâbi nedir? Bunu ta’yîn ve izâha girişemeyiz, bize şu kadarî lâzımdır ki bir lisânın fiilleri mâhiyyet-i teşekkülüyesinde fevka’l-âde hâiz-i ehemmiyyettedir, fiiller sâbit ve lâyetegayyerdir. Türkçenin birinci derecede sübût ve istimrâra tâbî olan mâhiyyât-ı evveliyesinden son muharrirîn ve üdebânın ictihâdına itibâen değışmeyen usûl ve kavâidinin başında fiilleri buluruz (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 219).

Edebiyat-ı Cedide yazarlarının kelime ve terkiplerde getirdiği yenilikler Tanzimat dönemi yazarlarıyla kıyaslandığı gibi Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri’nde birleşik fiillerden bahsedilirken de Tanzimat dönemi yazarları ile karşılaştırılır. Her iki dönemde de yazarlar fiillerin niteliklerini değıştirmeden kelime oyunları yapmaktadır:

Cümel-i fiiliyenin Şinâsi ve Halit Ziya mekteplerinin lisân-ı nesrinde uğradığı tekâmülâtı düşünürsek anlarız ki fiiller esâsen değışmiyor, yalnız üdebâ ve muharrirîn bunları mâhiyyetlerine taarruz etmemek şartıyla bir takım hiyel-i latîfeye mürâcaat ederek daha güzel yazıyor (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 219).

Ali Ekrem'e göre Halit Ziya nesri Türkçeye birçok yeni birleşik fiil katmıştır. Kullanılan bazı birleşik fiiller Tanzimat nesli yazarlarına göre uygun değildir. Fakat bu fiiller sayesinde Türkçe zenginleşmiştir (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 220). Bu konuda Ali Ekrem, *Aşk-ı Memnu*'dan şu örneği vermektedir:

*Bihter artık hiddetleniyordu, yanaklarına bellisiz bir tabaka-i humret fışkırıyor, dudaklarında ufak bir ihtizâz başlıyordu. Sabırsızlanmışçasına bir hareket ederek muhaverenin imtidâdını istiyorsunuz öyle mi? Peki öyle olsun dedi; gözlerini annesinin gözlerinden ayırmayarak şimdi o dudaklarının dâimâ bir tebessümle beliren çukurunda bir takallüs-i ızırâbla bilâ-fütûr ilâve etti: Şuradaki ilâve etti fiilini kaldırıversek yâhûd ibârenin sonuna "sözlerini ilâve etti" şeklinde yazmaya kalkışsak hem kuvvetsizliğe hem belâ-yı tekerrüre düşeceğimiz muhtâc-ı izâh olmasa gerektir. Lisânımızda ilâve etmek mine'l-kadîm bir mütemmim ile isti'mâl olduğu yani dâimâ bir şey ilâve etmek denildiği için o mütemmimi hafz edivermek gayret-i câiz addolunamaz. Husûsuyla bu ufak ta'dil ile ne kazandığımız meydânda (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 144-145).*

Ali Ekrem'in Halit Ziya nesrine, birleşik fiiller hususunda eleştirisi ise kullanmış olduğu bazı yeni birleşik fiillerin Türkçenin değil de Fransızcanın kaidelelerine yakınlığıdır. Bu nedenle birleşik fiiller lisanımızın kaidelerine uymadığı için unutulup gidecektir:

*Halit Ziya Bey ile peyrevânı ef'âl-i mürekkebede tasarrufât icrâ etmek istemişlerdir. Bunda ise lisânın mâhiyyet-i teşekküliyesine az çok taarruz vardır. İlâve ettiği gibi bir iki müstesnâsından mâadâ bu ef'âl-i mürekkebenin lisânda pâyidâr olabileceğine ihtimâl veremiyorum. "İfrâta taşmak, sesine koymak, vapuru almak, hayât yaşamak" gibi Fransızca şivesine muvâfik ef'âl-i mürekkebe birkaç zâtın mazhar-ı kabûlu olsa da umum-i üdebâ ve muharrirîn tarafında tasvîb edilemez (Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 221).*

Bu gibi birleşik fiilleri Rezaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamid Tarhan gibi yazarlar kabul etmemiştir. Ayrıca Halit Ziya nesrinde nadiren görülen bu birleşik fiiller Edebiyat-ı Cedide yazarları Cenab Şahabeddin, Tevfik Fikret, Süleyman Nazif ve Hüseyin Nazım tarafından da kullanılmamıştır. Ali Ekrem'e göre "Ömür sürmek" varken "hayât yaşamak", "ifrâta varmak" mevcûd iken "ifrâta taşmak" gibi ifadeler kabul edilemez (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 221).

Halit Ziya nesri, yeni cümle tertibi hususunda ise Tanzimat dönemi yazarlarının başarısını kabul etmekle birlikte cümle tertibini geliştirmişlerdir. Ali Ekrem'e göre bu gelişimin emareleri fiillerin çekiminde görülmektedir:

*Halit Ziya nesrinde cümlelerin sûret-i tertîbi pek yenidir. Bu yeniliği tafsîlâtıyla, eşkâl-i mahsûsasıyla mümkün olabildiği kadar görmeliyiz. Bu nesirde Şinâsi mektebine âid lisânın tertîb-i cümlede gösterdiği bütün muvaffakiyyât kabûl edildikten mâ-adâ bunlar fevka'l-âde tevsi' de olunmuştur. Evvelâ sîga-i ef'âli değiştirmekte daha ziyâde mahâret gösterilmiştir (*Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 148).*

Ali Ekrem, Edebiyat-ı Cedide yazarlarının fiillerin çekimi ile ilgili getirdiği yenilikleri Halit Ziya nesrinden örneklerle çeşitlendirir. Bu örneklerin bazılarında Tanzimat dönemi yazarları ile kıyaslama yaparak Halit Ziya nesrinin yeniliklerini şu şekilde belirtir:

*Şimdi rüzgâr sanki bu çehreyi nazarlardan hasûd-âne saklanmak istiyormuşçasına şiddetini arttırmış idi. Lâ-yetenâhi beyâz sehâb-pârelerini küçük küçük şamarlarla oraya sevk ediyor sanki bir kamçı ile bütün âfâktan bütün bulut kıvrımları püskürterek oraya gönderiyordu. Bunlar hep beyâz idiler. Bazân tek ü tâz ve çalâk. Bazân batî ve seyyâl, gâh derîde güvercinler gibi süzülerek gâh bâd-süvâr tayarân olmuş kar fırtınası gibi yuvarlanarak şimdi bir deryâ-yı kef-nisâr şeklinde köpürmüştü, biraz sonra bir tünd-bâd-ı fîz-bâl hâlinde tuğyâna gelmiş... Geçiyorlar lâ-yenkati' geçiyorlardı. Burada bir mâzî-i sühûdî silsilesi arasına iki mâzî-i naklî sığası gayet lâtif olarak yazılmıştır. Şînâsi mekteb-i edebine mensûb olanlar burada ikinci mâzî-i naklî'ye bir "olduğu hâlde" ilâve ederlerdi (Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 151).*

Mai ve Siyah'taki tasvir, tamamen görülen geçmiş zaman fiillerinden oluşturulmamıştır. Halit Ziya cümleler arasına ahengi ve akışı bozmadan duyulan geçmiş zaman cümlelerini de maharetle eklemiştir. Ali Ekrem, Tanzimat dönemi yazarlarının bu tasviri oluştururken "gelmiş" fiiline bir de "olduğu hâlde" yi ilave ederek "Geçiyorlar lâ-yenkati' geçiyorlardı" cümlesiyle bağlayacağını ifade eder. Halit Ziya nesrinde dikkat edilmesi gereken hususlardan diğeri ise anlatımı bozmadan ifadeyi canlandırmak için fillin yerini değiştirmektir:

*Şimdi önüne geçmek isteyen bu mâni'yi kıracak, Bihter'i çiğneyerek Nihâl'e gidecekti. Lâkin bu kadın isterse Behlûl'ü mahvedebilirdi. Onunla bir i'tilâfın husûlüne çalışmalıydı. İcâb ederse ona yalvaracak, ellerine sarılacak: Ne lüzümü var diyecek, ne için bir fenâ kadın oluyorsunuz, benden intikâm almak için Nihâl'i öldüreceksiniz. Kelâmın tertîb-i tabîisi yukarıda devâm eden mâzî sığasına aşağıdaki istikbâl sığasından sonra rücû' etmek idi. Son fıkra Nihâl'i "öldüreceksiniz diyecekti" şeklinde nihâyet bulmalıydı. Lâkin işte "diyecekti fiili" istikbâl sığası olarak yukarıya alınmış. Bundan da ma'nânın sühûlet-i tefehhümüne hiçbir hâlel gelmiyor. Böyle bir tasarruf bir muvaffakiyyet-i beyândan başka bir şey değildir. O güne kadar aşkın endişe-i hayâtıyla hareket eden bu kadın bir dakika içinde anlamış idi ki artık bu aşk yaşamayacak ve birden karâr vermiş idi: Evet bu aşk olacaktı, lâkin etrâfına müsibetler serpercek... İşte burada gördüğümüz "olacaktı" fiilinin ibârede yukarıya yazılması teâkub ve utırâdı kırmak için değildir. İbârede müz'ic bir yek-nesakı yoktur; ma'mâfih ifâdeyi daha zî-hayât edebilmek için fiil takdîm olunmuştur (Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 154-156).*

Ali Ekrem, Halit Ziya'nın cümleler hususunda getirdiği yenilikleri takdir ederken diğer taraftan bu yeniliklerin eksikliklerinden de bahseder. Ali Ekrem'in özellikle üzerinde durduğu husus bazı cümlelerin Fransızcanın kaidelerine göre yazılmasıdır. Yani Fransızcaya ve Fransız edebiyatına vakıf olmayanlar bu cümleleri anlayamamaktadır (Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* 229). Nitekim Ali Ekrem bu konuda şu örnekleri verir:

"Şiir, lâkin azîzim bu senin dediğin on beş yaşında pekiyidir." Sözleri de Türkçe olmak için şu hâlde getirilmelidir: "Şiir mi, amân birâder senin şiir dediğin on beş yaşında iken çekilir."

Ne için onun dest-i izdivâcını benden dirîğ etsinler diyordu

"Mai ve Siyah" tan

Yemek odasının havasında dalgalanan mübâhase parçaları

"Mai ve Siyah" tan

İşte size iki Fransızca ifâde. Bunlardan ikincisi bir letâfet-i fikriyyeyi şâmil olduğu için takdîr edebilesek bile birincisini nasıl beğeniriz? “Dest-i izdivâc” ne şer’î ne de millî bir ta’bîrdir, “ne için onunla teehhülümüze müsâade etmesinler” yâhûd “onu bana vermeye râzî olmasınlar” denilseydi fikren ne zâyi’ edilmiş veya ifâdece nasıl bir kusûra düşülmüş olurdu. Anlayamıyoruz. Dest-i izdivâc ta’bîrini mücerred Fransızca olduğu için yazıvermek doğru bir şey midir? (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 230-231).

Halit Ziya nesrinde ifadelerin kuvvetli olması için kullanılan yöntemlerden biri de sıfatlardır. Bu sayede tasvir edilmek istenen kişi, nesne ve ruh hali izaha gerek kalmadan tanımlanmaktadır. Fakat birbirinin aynı anlamları içeren tekrarlara düşmek, anlamı güçlendirmek yerine zayıflatmaktadır. Halit Ziya’nın zaman zaman bu konuda tekrarlara düştüğünü ifade eden Ali Ekrem bu konuda şu açıklama ve örneklendirmeyi yapmaktadır:

Halit Ziya mekteb-i edebinin lisân-ı nesrinde kesretle meşhûr olan bir husûsiyyet-i ifâde bir sıfat-ı kâşifede fikirleri kuvvetli ve müekked şekillerle beyân etmektedir. Bu gayeyi te’min için her şeyden ziyâde ta’dâd ve tekrâr ihtiyâr olunur. Bunu bi’l-hassa tavsîflerde görürüz. Nesirlerde bir sıfatlı mevsûfların yüzde ellisi kadar da müteaddid sıfatlı mevsûflar vardır. Müekked yazmak bir lüzûm-ı hakîkiye mebnî oldukça pek makbûl ise de te’kîdi iksâr etmek beğenilecek şeylerden değildir. Hele te’kîd ve tekrâr maksadıyla hemen hemen birbirinin aynı ma’nâda bir takım kelimâtı tevâlî ettirmek fikre hiçbir kuvvet ifâza edemez. Misâller arayalım: Böyle bir müddet zavallı vâlîde karyolanın yanındaki sandalyede Ahmet Cemil karşısında minderin kenârına oturarak mumun sarı, titrek, hafif ziyâsı arasında yekdiğerinin donuk, nîm-muzlim çehrelerine bakışarak durdular. Mumun sarı, titrek ziyâsı kuvvetli bir ziyâ olamaz ki onu bir de “hafif” sıfatıyla tavsîfe lüzûm olsun. Mumun titrek ziyâları içinde kalan “nîm-muzlim” çehrelerin parlak olamayacağı bedhîdîr; bu hâlde “nîm-muzlim” den evvel bir de “donuk” yazmaya ne lüzûm var? (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 237-238).

Ali Ekrem, Halit Ziya’ya nesri hakkında yapmış olduğu eleştirilere rağmen onun *Servet-i Fünûn mekteb-i edebinde bi-hakkın bir üstâd-ı nesr* (Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 242) olduğunu da ifade eder. Hatta Halit Ziya’nın en ince ayrıntıları araştıran bir edip ve benzeri görülmemiş fikir ile hislere sahip bir şâir olduğunu şöyle dile getirir:

Halit Ziya Bey rûh-ı beşerin hafâyâ-yı leyâline nasb-ı nigâh-ı dikkat ederek bize serâir-i fitrattan haberler veren bir edîb-i müdekkik, Halit Ziya Bey bütün bedîiyât-ı fikriyye ve hissiyyeyi rûhuna cezb etmiş kadar hassas ve mülhem bir şâirdir. Mâmâfîh işte biz şiirin, edebiyatın te’sîrâtına kaçmayarak Halit Ziya’nın lisân-ı nesrini tenkid edebildik (Ali Ekrem, Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri 244).

Ali Ekrem, Florinalı Nâzım’ın kendisi ile yaptığı röportajda da Halit Ziya için “Bizde yalnız Halit Ziya Bey roman yazmıştır. Nouvelleri içinde de pek güzel olanları vardır. Lisân-ı Nesri büyük bir tekâmüle uğratmıştır” (Özgül 428) ifadelerini kullanır. Hem *Dârülfünûn’da Edebiyat Dersleri’*nde hem de röportajda da dile getirdiği üzere Ali Ekrem, Halit Ziya’nın yazarlığını hakkıyla teslim etmiştir. Onun için Halit Ziya’nın nesrindeki dikkati çeken en büyük kusur Fransızcanın kaidelerine yatkınlığı sebebiyle bazı kelime, terkip, fiil

ve cümlelerin anlaşılmasındadır. Nitekim yine aynı röportajda Halit Ziya'nın lüzumundan fazla Garplılık göstermeseydi elbette daha iyi olacağını ifade etmiştir.

Sonuç

Ali Ekrem, erken yaşta bürokrasi, siyaset ve edebiyat camiası ile tanışmış bir yazardır. Bunun yanı sıra Ali Ekrem, sadece bir yazar değil aynı zamanda müderris ve münekkit sıfatlarını da haizdir. Henüz daha on altı yaşındayken müderrislik yapmaya başlayan Ali Ekrem, II Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünûn'da da resmî olarak müderris olmuştur. Müderrislik yaptığı dönemde öğrencilerine faydalı olabilmek için ziyadesiyle çalışan Ali Ekrem'in bu süre zarfında Dârülfünûn'da vermiş olduğu derslerden mütevellit; *Tarih-i Edebiyyat-ı Osmaniyeye* (1328), *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri* (1330-1331), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri-Nazım* (1331-1332), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri-Nesir* (1332-1333), *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri-Mesâlik-i Edebiyye* (1333-1334), *Şerh-i Mütûna Medhal* (1928) isimli eserleri mevcuttur. Bu eserler Ali Ekrem'in müderris olarak gayretinin ve azminin göstergesidir. Aynı zamanda da Ali Ekrem'in münekkit tarafını da yansıtmaktadır. Özellikle *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*'nde eski ve yeni dönem ediplerinin eserleri dil ve üslup açısından karşılaştırılmaktadır. Ali Ekrem bu karşılaştırmalarda yazarların müspet ve menfî taraflarını bir arada değerlendirmiştir. Nitekim *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*'nin nazım ve nesir bölümlerinin özeti şeklindeki *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nde üzerinde durduğu ediplerden biri de Halit Ziya'dır.

Ali Ekrem, *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*'nde bir taraftan Edebiyat-ı Cedide'nin önemli yazarlarından Halit Ziya'nın edebiyatımıza getirdiği özgün yenilikleri takdir ederken diğer taraftan dil ve üslubundaki noksanlıkları eleştirmiştir. Çünkü Ali Ekrem yeniliği değil güzelliği ön planda tutmaktadır. O, bir eseri incelerken yeniliği sırf yeni olduğu için değil, yeniliğin hem bedî hem de belîğ olduğu için takdir edilmesi gerektiğini düşünür. Öğrencilerine de öğütlediği diğer önemli husus ise “Âsâr-ı edebiyeyi dâimâ fikr-i tenkid ile okuyunuz; imzâlara, şöhretlere değil, eserlere meftûn olunuz” düsturudur. Bu düstura göre önemli olan sanatçının tanınırlığı değil meydana getirdiği eserin kıymetidir. Nitekim eser bir sanatçının kendinden önce veya sonra gelen sanatçılar arasında sahip olduğu özgülüğün ifadesidir. Eserleri incelerken ise yeterli ve ölçülü değerlendirmede bulunabilmek için eski ve yeni bütün edebi eserler incelenmelidir. Bu sebeple Ali Ekrem, Halit Ziya nesri üzerine eleştirilerini yapmadan önce Tanzimat dönemi yazarlarının sahip olduğu dil ve üslup özelliklerini de öncelikli olarak irdelemiştir. Sonrasında Şinâsi ile Halit Ziya nesri arasındaki farklılıkları ve değişimi sadece eserleri göz önünde bulundurarak açıklamıştır. Halit Ziya nesrini ise; kelimeler, terkipler, mürekkep fiiller ve cümleler başlıkları altında inceleyen Ali Ekrem, Halit Ziya'nın dil ve edebiyatımıza getirmiş olduğu yenilikleri Türkçenin kaideleri bağlamında örneklendirerek anlatmıştır. Ali Ekrem'e göre Halit Ziya'nın eserlerinde kullandığı yeni kelime, terkip, fiil ve cümleler dilimizi zenginleştirmiş, hayal dünyamızı ise genişletmiştir. Lakin bu yeniliklerin tümünü övmek mümkün değildir. Çünkü Halit Ziya'nın bazı yeni kelime, terkip ve cümleleri anlaşılmasındadır. Ali Ekrem bunun sebebini ise Halit Ziya nesrinin lüzumundan fazla yenilik

getirmesine ve bu yeniliklerin Türkçenin değil de Fransızcanın kaidelerine uygun olmasına bağlamaktadır.

KAYNAKLAR

- [Bolayır], Ali Ekrem. *Dârülfünûn'da Edebiyat Dersleri*. ?, 1330-1331.
- [Bolayır], Ali Ekrem. *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri -Nesir Kısımı-*. ?, 1332-1333.
- [Bolayır], Ali Ekrem. *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri*. ?, 1331-1332.
- [Bolayır], Ali Ekrem. *Rûh-ı Kemâl*. Mahmut Bey Matbaası, 1324.
- [Bolayır], Ali Ekrem. *Nazariyyât-ı Edebiyye Dersleri, -Mesâlik-i Edebiyye-*. ?, 1333-1334.
- [Bolayır], Ali Ekrem. “Darü'l-Fünun Müdürü Tarafından Ali Ekrem Bolayır Adına Gönderilmiş Evrak”. TahaTorosArşivi:001636257019.<https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/87087d34-e5c0-4617-9473-c6e29a4accd1/content>. (Erişim Tarihi: 20.09.2022)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri. Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No: 1148, Gömlek No: 41.
- Bolayır, Ali Ekrem. *Metin Şerhine Giriş*. Hazırlayan Halil Çeltik, h Yayınları, 2018.
- Demirtaş, Aydın. *Dârülfünûndan Üniversiteye Öğretim Üyeleri (1900-1946)*. Büyüyen Ay, 2019.
- Demiryürek, Meral. *Yıldızdan Kopmuş Bir Şule*. Akademik Kitaplar, 2012.
- F. N. “Kemalzade Ali Ekrem Beyle Bir Gün”. *Yarın*, 5 Kânunusani 1338, ss. 10-12.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. *Halit Ziya Uşaklıgil*. Akçağ Yayınları, 2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Dârülfünûn.” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 1993, ss. 521-525.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Sadrazamlar*. Dergâh Yayınları, 1987.
- Önertoy, Olcay. *Halit Ziya Uşaklıgil Romanlığı ve Romanımızdaki Yeri*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özgül, M. Kayahan. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâturaları*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Parlatır, İsmail. *Ali Ekrem Bolayır*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Polat, Nâzım H. “Türk Edebiyatı Tarihçiliği Çalışmalarının Neresindeyiz?”. Beşinci Türk Kültürü Uluslararası Bilgi Şöleni, 17 Aralık 2002, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara. (<http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKİ%20TURK%20%20edebiyat/14.php>) (Erişim Tarihi: 20.09.2022)
- Sazyek, Esra. *Şaziye Berrin'e Mektuplarıyla Ali Ekrem Bolayır*. Hece Yayınları, 2019.
- Selçuk, Mustafa. *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*. Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Dergâh Yayınları, 1977.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Kırk Yıl*. Hazırlayan Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. “San’ate Dair -Ali Ekrem-.” *Son Posta*, 8 Haziran 1943, ss. 3-4.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. “Suud Kemal Yetkin’e Mektup.”, *Ulus*, 5.9.1943, ss. 6.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Mai ve Siyah*. Sadeleştiren Mehmet Kanar, İstek Yayınları, 2020.
- [Uşaklıgil], Halit Ziya. “Karilerime Mektuplar.” *Servet-i Fünûn*, 13 Mayıs 1315/25 Mayıs 1899, c. 18, no. 428, ss. 179-182.
- [Uşaklıgil], Halit Ziya. *Mai ve Siyah*. Muhtar Halid Kitabhanesi, 1330.

Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. Hazırlayan Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

Yanardağ, Ayşe. "Cumhuriyet Dönemi Darülfünun Tartışmaları ve 1933 Darülfünun Reformu." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 56, 2017, ss. 112-133.

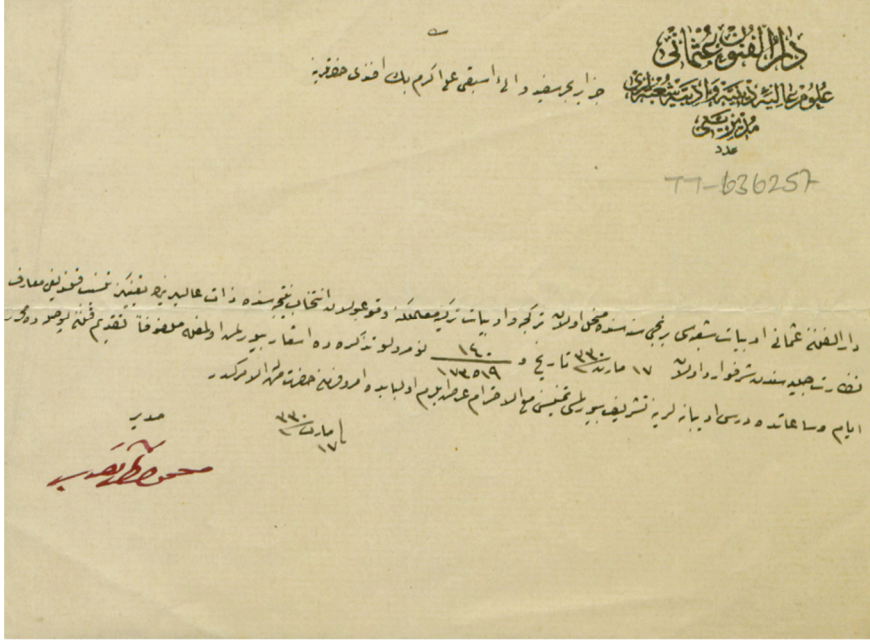
YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EK-1

Darülfünun Müderrisliğine Atama Belgesi